

KAUBABILANSI KUJUNEMINE JA RAHVUSVAHELISTE MAKSETE LIIKUMINE LÄÄNEMERE REGIOONIS 18. SAJANDIL: TALLINNA KAUPMEHE THOMAS CLAYHILLSI NÄIDE*

Hannes Vinnal

On hästi tuntud tõsiasi, et Ida- ja Lääne-Euroopa vaheline kaubandus oli mitmete sajandite vältel tasakaalust väljas. Kaubavood idast läände – eelkõige Balti aladelt, Venemaalt ning Skandinaaviast Hollandisse ja Inglismaale – ületasid nii mahult kui ka väärtuselt tunduvalt vastassuunalised kaubavood. Selline kaubandussuhete omapära, mis oli valitsev 15. sajandist kuni 19. sajandi keskpaigani, on ajaloolaste ette püstitanud mitmeid huvitavaid küsimusi. On selge, et ida-lääne suunalise ekspordi-impordi vahe pidi lääs maksetega kompenseerima. Kuidas ja millises mahus see toimus? Kuidas tasakaalustati Läänemerekaubandus – see on olnud üks Euroopa majandusajaloo klassikalisi küsimusi. Seetõttu on ida ja lääne vaheline kaubabilanss ja maksete liikumine teemadering, mille juurde eri maade uurijad on ikka ja jälle tagasi pöördunud. 1950.–60. aastatel põhjustas see majandusajalooline probleemistik inglise ja ameerika ajaloolaste vahel mitu ägedat ja viljakat diskussiooni ajakirja *The Economic History Review* veerudel.¹ Märkimisväärne on ka Skandinaavia uurijate panus.² Siinkohal on

* Artikkel on valminud Eesti Teadusfondi projekti nr 8209 toetusel.

¹ Charles Wilson, “Treasure and trade balances: the mercantilist problem”, *The Economic History Review, New Series*, 2:2 (1949), 152–161; Eli F. Heckscher, “Multilateralism, Baltic trade, and the mercantilists”, *The Economic History Review, New Series*, 3:2 (1950), 219–228; Charles Wilson, “Treasure and trade balances: further evidence”, *The Economic History Review, New Series*, 4:2 (1951), 231–242; Jacob M. Price, “Multilateralism and/or bilateralism: the settlement of British trade balances with “the North”, c. 1700”, *The Economic History Review, New Series*, 14:2 (1961), 255–256; J. Sperling, “The international payments mechanism in the seventeenth and eighteenth centuries”, *The Economic History Review, New Series*, 14:3 (1962), 446–468; Charles Wilson, “International payments: an interim comment”, *The Economic History Review, New Series*, 15:2 (1962), 364–369.

² Knut Samuelsson, “International payments and credit movements by the Swedish merchant-houses, 1730–1815”, *The Scandinavian Economic History Review*, 4 (1956), 163–202; Klas Rönneback, “Balancing the Baltic trade: colonial commodities in the

kõige klassikalisemaks kujunenud rootsi ajaloolase Artur Attmani käsitlused lääne-ida suunalisest väärismetallide voost.³ Riia näitel on antud teemasse süvenenud Elisabeth Harder-Gersdorff ja Vassili V. Dorošenko.⁴

Kuigi varauusaegse Tallinna kaubandusajaloole on nii eesti kui ka saksa autorid pühendanud suurt tähelepanu, on kaubabilansi, müntide/väärismetallide liikumise ning maksemehhanismide problemaatikat väga vähe uuritud. 17.–18. sajandi Tallinna kaubandusajalooga kõige põhjalikumalt tegeleenud autorid nagu Arnold Soom, Stefan Hartmann, Gottfried Etzold ja Heinrich-Otto Elias on sellel teemaringil peatunud vaid möödaminnes ja võrdlemisi pealiskaudselt.⁵ Kogutud on ulatuslik andmestik väliskaubanduse mahtude, kaupade sortimendi ja kaubavahetuse geograafia kohta, kuid pilt ülemerekaubanduse kui tervikliku süsteemi funktsioneerimisest

trade on the Baltic, 1773–1856”, *Scandinavian Economic History Review*, 58:3 (November 2010), 188–202.

³ Artur Attman, *Dutch enterprise in the world bullion trade 1550–1800* (Göteborg: Almqvist och Wiksell, 1983); Artur Attman, *American bullion in the European trade 1600–1800* (Göteborg: Almqvist och Wiksell, 1986). Hiljem on A. Attmani käsitlud teemat ühistes artiklites edasi arendanud Michael North ja Eddy van Cauwenberghe: Michael North, E. van Cauwenberghe, “Bullion transfer from Western Europe to the Baltic and the problem of trade balances, 1550–1750”, *Precious metals, coinage and the changes of monetary structures in Latin-America, Europe and Asia*, ed. by E. van Cauwenberghe (Leuven University Press, 1989), 57–64; Michael North, E. van Cauwenberghe, “Bullion transfer from Western Europe to the Baltic and to Asia, 1550–1750”, *Money, coins and commerce*, ed. by E. van Cauwenberghe (Leuven: Leuven University Press, 1991), 185–195.

⁴ Elisabeth Harder-Gersdorff, Vasilij V. Dorošenko, “Ost-Westhandel und Wechselgeschäfte zwischen Riga und westlichen Handelsplätzen: Lübeck, Hamburg, Bremen und Amsterdam (1758/59)”, *Zeitschrift des Vereines für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde*, 62 (1982), 103–153; Elisabeth Harder-Gersdorff, “Zwischen Riga und Amsterdam: die Geschäfte des Herman Fromhold mit Frederik Beltgens & Comp., 1783–1785”, *The interactions of Amsterdam and Antwerp with the Baltic region 1400–1800* (Leiden, 1983) 171–180; Elisabeth Harder-Gersdorff, *Zwischen Rubel und Reichstaler: soziales Bezugsfeld und geographische Reichweite des Revaler Wechselmarkts (1762–1800)* (Lüneburg: Nordostdeutsches Kulturwerk, 2000); Elisabeth Harder-Gersdorff, “Bullion Flow” and rates of exchange between Amsterdam and Riga (1783–1785)”, *Baltic affairs: relations between the Netherlands and North-Eastern Europe 1500–1800*, ed. by J. Ph. S. Lemmink and J. S. A. M. van Koningsbrugge (Nijmegen: Instituut voor Noord- en Oosteuropese Studies, 1990), 97–120.

⁵ Arnold Soom, *Der Handel Revels im siebzehnten Jahrhundert* (Weisbaden: Otto Harrassowitz, 1969), 12–17; Gottfried Etzold, *Seehandel und Kaufleute in Reval nach dem Frieden von Nystad bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts*, Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas, 99 (Marburg, Lahn: J. G. Herder-Institut, 1975), 135–140; 166–168; Otto-Heinrich Elias, *Reval in der Reformpolitik Katharinas II: die Statthalterchaftszeit 1783–1796*, Quellen und Studien zur baltischen Geschichte, 3 (Bonn: Wissenschaftliches Archiv, 1978), 42; Stefan Hartmann, *Reval im Nordischen Krieg*, Quelle und Studien zur baltischen Geschichte, 1 (Bonn: Wissenschaftliches Archiv, 1973), 93–105.

jääb siiski ebaselgeks. Kaubanduse käsitlemine vahetusena, kus kaupade ja maksete vood moodustavad suletud ringid, jääb poolikuks, kui vaatluse alt välja jätta maksete vood ja nende toimimismehhanismid.

Käesoleva artikli eesmärgiks on astuda esimene samm selle lünga täitmiseks. Uurimisteemale olen lähenenud mikrotasandil. Vaatluse alla on võetud üks konkreetne Tallinna kaupmees – Thomas Clayhills. Uurimus keskendub kitsale ajavahemikule 1730. aastatel. Põhiallikateks on Thomas Clayhillsi raamatupidamisdokumendid perioodist 1735–37, mida säilitatakse Ajalooarhiivis Tartus.⁶ Thomas Clayhillsi näite varal tahan vastu-seid otsida keerukale küsimusteringile, kuidas kaubabilanss eri linnade ja piirkondade kaupmeeste vahel tasakaalustati. Kuidas saavutati olukord, et kaupade ja maksete vood moodustasid suletud ringi? Nendele küsimustele vastamine nõuab üksiku kaupmehe tegevuse asetamist laiemasse kaubanduse ja maksemehhanismide arengu konteksti.

Ekspordisadamast impordisadamaks: Tallinna kaubanduslik positsioon 18. sajandil

Tallinna kui kaubanduskeskuse arengu üheks olulisimaks pöördepunktiks võib pidada Põhjasõda. Seda mitte ainuüksi sõja laastavate tagajärgede tõttu lokaalsele majanduselule, millest taastumine võttis aastakümneid, vaid ka kogu Euroopat haaranud muutuste tõttu, mis samaaegselt toimides joonistasid ümber Lääne- ja Põhjamere regiooni majanduslike jõujoonte kaardi. 18. sajandi esimene pool oli Balti viljakaubandus, mis oli varasematel sajanditel mänginud kesksel rollil Põhja-Euroopa kaubandussuhetes, madalseisus. Lääne-Euroopa nõudlus teravilja järele, mis oli traditsiooniliselt Balti alade, sh ka Tallinna olulisim väljaveoartikkel, vähenes märkimisväärselt. Selle protsessi peamisteks põhjusteks on uurijad pidanud Lääne- ja Lõuna-Euroopa demograafilist stagnatsiooni perioodil 1650–1740 ning samal ajal toimunud põllumajanduse edusamme, mis viisid olukorrani, kus seni Balti vilja vajanud turud suutsid end üha paremini ise varustada.⁷ Samal ajal kui viljakaubandus tegi vähikäiku, tõmbas Tallinna

⁶ Ajalooarhiiv [EAA], fond 4924: Ekspeditsioonifirma “Thomas Clayhills ja Poeg”.

⁷ Johannes Alle Faber, “The decline of the Baltic grain-trade in the second half of the seventeenth century”, *From Dunkirk to Danzig: shipping and trade in the North Sea and the Baltic 1350–1850: essays*, ed. by W. G. Heeres (Verloren: Hilversum, 1988), 44–51. Balti teraviljakaubanduse allakäiguga seotud probleeme lahkavad veel järgmised uurimused: Milja van Tielhof, *The ‘Mother of All Trades’: the Baltic grain trade in Amsterdam from the late 16th to the early 19th century*, *The Northern World*, 3 (Leiden, Köln, Boston: Brill, 2002), 50–58; David Ormrod, *The rise of commercial empires: England and the Netherlands*

ambitsioonile olla transiitkaubanduse sõlmpunkt Vene turu jaoks lõplikult kriipsu peale tsaaririigi uue pealinna Peterburi kiire areng Neeva suudmes. Venemaa ja Läänemere provintside vahel kehtestatud tollipiir piiras Tallinna majandusliku tagamaa ida poolt. Nende arengute tulemusena jäi Tallinna tähtsus ekspordisadamana 18. sajandil üha kaugemale maha Peterburist ja Riist, ning mitmetel aastatel ületas isegi Narva ja Pärnu väljavedu Tallinna oma.⁸

Samal ajal kui Tallinn kaotas oma positsiooni teravilja ja Vene kaupade eksporditööriina Lääne-Euroopa turule, säilis ja isegi tugevnes linna roll kohaliku turu varustamisel importkaupadega – eelkõige Lääne-Euroopa tööstus- ja luksuskaupadega ning Uuest Maailmast pärit koloniaalkaupadega. See tendents seostub uute tarbimisharjumuste ja luksulikuma elulaadi levikuga kõrgemates ühiskonnakihtides, mis oli iseloomulik kogu varauusaegsele Euroopale.⁹ Tallinna tollistatistika illustreerib hästi Rootsi ajaloolase Klas Rönnbäcki hiljutises artiklis avaldatud seisukohti, et koloniaalkaupade reeksport mängis alates 18. sajandist märkimisväärset rolli Lääne-Euroopa kaubabilansi tasakaalustamisel Läänemere piirkonnaga.¹⁰ 18. sajandi teisel veerandil moodustas suhkur ligikaudu 4, tee ja kohvi 2 ja tubakas koguni 10 protsenti kogu Tallinna sadama impordist. 18. sajandi viimasel veerandil oli suhkru osakaal tõusnud ligikaudu 10 protsendini, tee ja kohvi osa 5 ning tubaka osa langenud 2 protsendini (olulisemate koloniaalkaupade impordi mahtude tõusu 17.–18. sajandi Tallinnas peegeldab joonis 1).¹¹ Tallinna kui olulise impordisadama positsioone kindlustasid veelgi 1783. aastal kehtestatud uued tollitariifid. Mitmed Riia kaupmehed

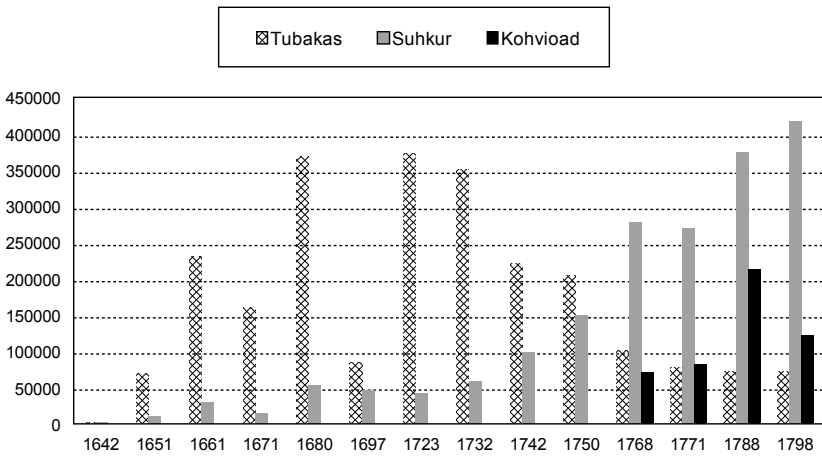
in the age of mercantilism, 1650–1770, Cambridge Studies in Modern Economic History, 10 (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 209–212; Michael North, Frits Snapper, “The Baltic trade and the decline of the Dutch economy in the 18th century”, *Baltic affairs: relations between the Netherlands and North-Eastern Europe 1500–1800*, ed. by J. Ph. S. Lemmink and J. S. A. M. van Koningsbrugge (Nijmegen: Instituut voor Noord- en Oosteuropese Studies, 1990), 263–286.

⁸ Elias, *Reval in der Reformpolitik*, 198–199.

⁹ Üha suurenev koloniaal- ja luksuskaupade sissevedu ja eelkõige negatiivne väliskaubanduse bilanss, milles peeti peasüüdlasteks just välismaiseid moekaupu, torкас silma ka kaasaegsetele. Probleemile tähelepanu juhtides kirjutas 1780. aastal üks anonüümseks jäänud Järvamaa mõisnik tabavalt: “Just see luksuslik elulaad on peapõhjus, miks rohkem kui kolmandik raha galanteriikaupade, ekipaaži ja ebavajalike toiduainete eest välismaale läheb, kui meie kaupade vastu taas sisse tuleb” (Axel von Gernet, “Die Estländische Luxusordnung von 1780”, *Baltische Monatsschrift*, 58 (Riga: Livl. Gouv. Typogr., 1904), 164).

¹⁰ Rönnbäck, *Balancing the Baltic trade*, 188–202.

¹¹ Feliks Sauks, “Statistilisi märkmeid Tallinna väliskaubandusest 18. sajandi viimasel veerandil” *Majandusteadus ja rahvamajandus. Aastaraamat 1969/1970* (Tallinn, 1971), 190.

Joonis 1. Tubaka, suhkru ja kohvi import Tallinna ajavahemikus 1642–1798 (naelades).¹²

kasutasid nüüd võimalust vedada luksuskaupu sisse Tallinna kaudu, kus tole sai tasuda madalama väärtusega rublades ja assignaatides, mitte albertstaalrites, nagu Riias.¹³

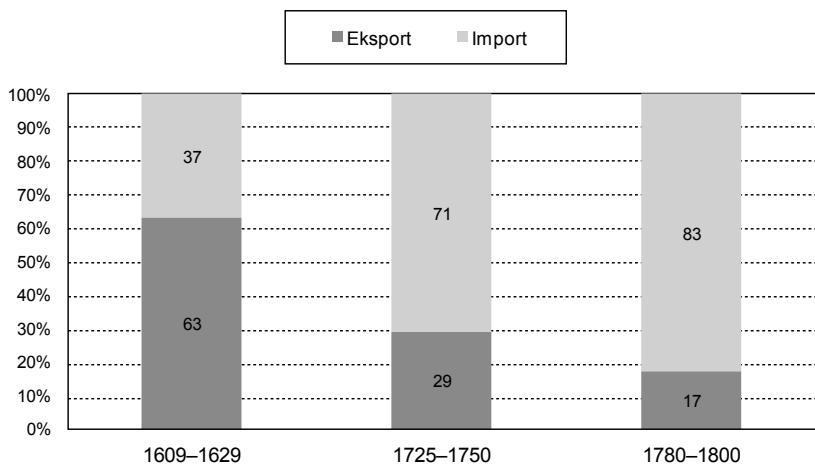
On selge, et eelnevalt lühidalt kokku võetud arengud Tallinna väliskaubanduses pidid endaga kaasa tooma linna kaubabilansi teisenemise (vt joonist 2). 17. sajandil moodustas väljaveo väärtus ligikaudu kaks kolmandikku kaubakäibest. A. Attmani järgi oli 16.–17. sajandil sarnane ekspordi-impordi suhe iseloomulik kõigile Läänemere idaranniku teravilja väljaveosadamatele Danzigist Tallinnani.¹⁴ 18. sajandil, mil Tallinnas asendus positiivne kaubabilanss tugevalt negatiivsega, kasvas teistes Läänemere sadamalinnades ekspordi ülekaal lääne suunal veelgi. Riias, Pärnus, Narvas, Peterburis, Viiburis ja Stockholmis ületas väljaveo väärtus kolm kuni viis korda sisseveo väärtuse.¹⁵ Ekspordiaartiklitena oli teraviljalt juhtrolli üle võtnud tööstuslikud toorained ja laevaehitusmaterjalid – raud, vask, puit, tõrv, kanep ja lina, s.o kaubad, mida Tallinnal oli vähe pakkuda.

¹² Koostamise alus: aastad 1642–97 – Soom, *Der Handel Revels*, 43; aastad 1723–50 – Etzold, *Seehandel und Kaufleute*, 95, 103; aastad 1768–71 – August Wilhelm Hupel, *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehtland*, Zweyter Band (Riga: Johann Friedrich Hartknoch, 1777), 412, 414; aastad 1788–98 – Elias, *Reval in der Reformpolitik*, 146.

¹³ Attman, *Dutch Enterprise*, 66; Elias, *Reval in der Reformpolitik*, 141.

¹⁴ Attman, *Dutch Enterprise*, 77.

¹⁵ *Ibid.*, 45–53.

Joonis 2. Tallinna kaubabilansi dünaamika 17.–18. sajandil.¹⁶

Maksete liikumise seisukohalt on oluline kindlaks teha kaubabilansi muutumine erinevate kaubandussuhete lõikes. Seda ei võimalda tänane uurimisseis kuigi hästi teha. Eelnimetatud autorite töödele tuginedes joonistub siiski välja kaks kõige silmapaistvamat arengut: 1) Lääne-Euroopasse, eelkõige Amsterdamiga suunatud teravilja väljaveo vähenemine; 2) sisseveo suurenemine Lääne-Euroopast, eriti Inglismaalt.¹⁷ Kui näiteks 1695. aastal oli hollandlaste osa Tallinna ekspordis 60,8 ja impordis 54,5 protsenti; inglaste puhul olid need protsendid vastavalt 0,2 ja 6,6,¹⁸ siis 1792. aastaks oli pilt drastiliselt muutunud: hollandlaste osa ekspordis oli 3,7 ja impordis

¹⁶ Koostamise alus: aastad 1609–29 – Evald Blumfeldt, “Statistilisi lisandeid Tallinna kaubaliikluse ja meresõidu ajaloole aa. 1609–1629”, *Ajalooline Ajakiri*, 2 (1935), 58; aastad 1725–50 – Eetzold, *Seehandlung und Kaufleute*, 135–136; aastad 1780–1800 – Elias, *Reval in der Reformpolitik*, 198–199. Joonisel toodud andmetesse tuleb suhtuda kriitiliselt. Nimelt on uurijad impordi-ekspordi mahtude kindlaks tegemisel saanud toetuda peamiselt tollistatistika, mis aga ei pruugi tegelikku olukorda kuigi hästi peegeldada. Pole teada, kas ja kui palju eksporditi ja imporditi kaupu tollivabalt. Maksupettused ning erinevad tollivabastused ja -soodustused moonutavad kindlasti kaubabilansist saadavat pilti olulisel määral.

¹⁷ 18. sajandi viimastel kümnenditel mõjutasid impordi Inglismaalt soodustused tollide tasumisel. Inglise kaupmehed polnud kohustatud toote maksma albertustaalrites, nagu teised välismaised kaupmehed, vaid võisid tollid tasuda hõberublas. See asetas inglise kaupmehed soodsamasse seisundisse võrreldes teiste riikide kaupmeestega (Sauks, “Statistilisi märkmeid”, 188–189).

¹⁸ Helm’ut A. Piirimäe, “Udel’nyi vez razlichnykh Zapadnoi Evropy v torgovle Éstonskikh gorodov v XVII veke”, *Skandinavskii sbornik*, XV (Tallinn: Olion, 1970), 14, 17.

2,2 protsenti; inglasterl vastavalt 2,7 ja 32,9 protsenti.¹⁹ Oluliseks teravilja väljaveo sihtkohaks kujunes 18. sajandil Rootsi. Selle põhjuseks oli suuresti Uusikaupunki rahulepingu punkt, mis andis Rootsile õiguse Eesti- ja Liivimaalt aastas 50 000 rubla väärtuses teravilja tollivabalt välja vedada. Samuti mängisid Tallinna kaubabilansi kujunemises olulist rolli Tallinna kaupmeeste kaudu korraldatud suured teraviljahanked Vene armeele.²⁰

Seega oli 18. sajandi Tallinnale iseloomulik lisaks negatiivsele kaubabilansile ka süvenevad multilateraalsed kaubandussuhted. Sellelt pinnalt kerkib mitmeid küsimusi, millele vastamine on oluline, et mõista Tallinna kui kaubanduskeskuse funktsioneerimist. On selge, et Tallinnale iseloomulikke kaubandussuhteid pidi toetama keerukas ja paindlik makseinstrumentide süsteem, mille abil eksportturgudel teenitud tulu kanti üle imporditurgudele. Milline see maksesüsteem oli ja kuidas see toimis? Järgnevatel lehekülgedel püüan Thomas Clayhillsi äritegevuse näitel nendele küsimustele vastust leida.

Thomas Clayhillsi kaubabilanss aastatel 1735–1737

Thomas Clayhills (1690–1757), šoti juurtega Tallinna kaupmehe Johann Clayhillsi poeg, alusepanija tuntud firmale “Thomas Clayhills and Son”, alustas iseseisvat äritegevust 1716. aasta paiku. 1730. aastateks oli ta tõusnud Tallinna üheks silmapaistvaimaks suurkaupmeheks. Tema peamiseks ärivaldkonnaks oli olulisimate massikaupade – soola, tubaka ja teravilja – sisse- ja väljaveo korraldamine.²¹ Käesolevas uurimuses vaatluse all oleval perioodil (1735–37) võib Thomas Clayhillsi osakaalu Tallinna väliskaubanduse käibes hinnata ligikaudu 10 protsendile.²² Soola sisseveos ja teravilja väljaveos hoidis ta juhtrolli.²³ Näiteks 1735. aastal imporditi Tallinna 1103 säilitist²⁴ soola.²⁵ Thomas Clayhillsi arvele langes sellest 566 säilitist ehk 51

¹⁹ Elias, *Reval in der Reformpolitik*, 142, 147.

²⁰ Etzold, *Seehandel und Kaufleute*, 138.

²¹ Hannes Vinnal, *Thomas Clayhills (1690–1757). Uurimus kaubanduslikust ettevõtlusest Tallinnas 18. sajandi esimesel poolel*, magistritöö, käsikiri Tartu Ülikooli Eesti ajaloo õppetoolis (Tartu Ülikool, 2011), 17–22.

²² G. Etzoldi poolt tollide laekumise põhjal tehtud arvutuste kohaselt oli Tallinna sadama käive perioodil 1735–37 ligikaudu 1 350 000 taalrit (Etzold, *Seehandel und Kaufleute*, 137). Nagu tabelist 1 selgub, oli Thomas Clayhillsi käive samal perioodil 128 500 taalrit.

²³ Sool moodustas 18. sajandi teisel veerandil u 20% Tallinna impordist ja teravili 48% ekspordist (Etzold, *Seehandel und Kaufleute*, 135, 136).

²⁴ 1 säilitis = u 2064 kg.

²⁵ Tallinna Linnaarhiiv [TLA], f. 230, n. 1, s. BW 4, l. 145 (aruanne soola impordist Tallinna, 1735).

protsenti. Ka järgneval kahel aastal jäi tema osakaal soola sisseveos 40 ja 60 protsendi vahele. Viljakaubanduses oli Thomas Clayhillsi osakaal mõnevõrra väiksem. Gottfried Etzoldi andmetel eksporditi Tallinnast 1735.–37. aastal 15 755 säilitist teravilja.²⁶ Thomas Clayhillsi pearaamatule tuginedes võib tema viljaeksporti hinnata ligikaudu 2500 säilitisele (u 5160 tonni), ehk u 16 protsendile kogu Tallinna vilja väljaveost. Seega oli Thomas Clayhillsi osa Tallinna kui kaubanduskeskuse toimimises silmapaistev ja tema näide peaks seetõttu peegeldama küllalt hästi olulisi tendentse kaubavahetuse bilansi kujunemises ja maksete liikumises.

Tabel 1 võtab rahalises väärtuses kokku Thomas Clayhillsi sisseveo ja väljaveo erinevate ülemere-linnade löikes vaadeldaval perioodil. Registreeiritud on kaubavahetus kõigi väljaspool Eestimaa ja Liivimaa kubermange tegutsenud kaupmeestega.

Tabel 1. Thomas Clayhillsi kaubandusbilanss aastatel 1735–1737 (albertustaalrites)²⁷

	1735		1736		1737		Kokku		Bilanss
	import	eksport	import	eksport	import	eksport	import	eksport	
Amsterdam	2943	33	4187	–	340	4223	7470	4256	-3214
London	14478	32	6933	–	21216	311	42627	343	-42284
Bristol	–	–	4398	68	1073	–	5471	68	-5403
Liverpool	–	–	993	72	1260	–	2253	72	-2181
Cadiz	–	–	–	439	–	–	–	439	439
Lübeck	1200	4334	1113	7208	1528	2124	3841	13666	9825
Stralsund	–	–	–	–	–	1199	–	1199	1199
Bergen	–	–	2920	1996	45	767	2965	2763	-202
Stockholm	–	–	420	15037	–	19910	420	34947	34527
Fagervik	–	–	–	–	39	–	39	–	-39
Helsingi	–	–	–	–	–	44	–	44	44
Hamina	66	103	17	–	92	–	175	103	-72
Viiburi	209	419	420	256	377	190	1003	875	-138
Peterburi	1125	568	–	781	769	–	1894	1389	-505
Narva	333	16	–	–	–	7	333	23	-310
Kokku	20354	5545	21401	25847	26739	28765	68491	60177	-8314

²⁶ Etzold, *Seehandel und Kaufleute*, 115.

²⁷ EAA, f. 4924, n. 1, s. 3 (Thomas Clayhillsi äri pearaamat "E", 1735–1738).

Nagu selgub, oli ettevõtte kaubavahetuses viieteistkümne keskusega väljaspool Läänemereprovintse. Põhiline osa kaubavahetusest toimus Londoni, Amsterdami, Bergeni, Lübecki ja Stockholmi kaupmeestega. Peamiseks impordiartikliks oli sool, mis Vahemere-piirkonnast jõudis Tallinna valdavalt Inglise (Londoni, Liverpooli ja Bristol) ning vähemal määral ka Hollandi (Amsterdami) kaupmeeste vahendustel. Teiste importkaupade tähtsus jäi soola omast kaugele maha. Tubaka import toimus samuti Londoni ja Amsterdami kaupmeeste vahendusel. 1736. ja 1737. aastal oli kaubakäibes olulisel kohal ka Bergenist sisse veetavad heeringad. Lübeck ja Amsterdam mängisid olulist rolli luksuslikumate toiduainete – austrid, puuviljad, kastanid, pähklid, suhkur, kohvi, tee, mitmesugused alkohoolsed joogid – sisseveos. Üsna märkimisväärne oli ka tina ja plii import Inglismaalt. Soome linnad Viiburi ja Hamina importisid Tallinna lauamaterjali ja tõrva.

Ekspordiartiklina oli juhtroll teraviljal – esmalt rukkil ja vähemal määral odral, kaeral ja linnastel. 1735. aastal ekspordis Thomas Clayhills teravilja vähe. Selle põhjuseks oli Vene admiraliteedi suur viljahange (kokku 501 sälitist) 27 000 taalri eest.²⁸ Selle kõrvalt väliskaupmeestele teravilja lihtsalt ei jätkunud. Kaudselt võib ka armeele tehtud teraviljamüügi lugeda ekspordi alla, sest ilmselt suur osa sellest veeti Tallinna kaudu välja. Aastatel 1736 ja 1737 müüs Thomas Clayhills suurtes kogustes vilja Stockholmi kaupmeestele (1736. aastal ligikaudu 550 ja 1737. aastal 650 sälitist). Suuremates kogustes eksporditi teravilja veel Amsterdami, Bergenis, Lübeckisse, Stralsundi, Viiburisse ja Peterburi. Väljaveokaupade seas olid olulisel kohal veel koduloomade nahad, millede väljavedu oli valdavalt suunatud Lübeckisse. Üksikutel kordadel ja suhteliselt tagasihoidlikes kogustes on eksporditud ka lina ja kanepit: 1736. aastal Liverpooli, Bristolisse ja Cádiz; 1737. aastal Londonisse, Amsterdami ja Stockholmi.

Sisseveo ja väljaveo rahaline väärtus oli ligikaudu võrdne – import 68 500 ja eksport 60 200 taalrit. Kui ekspordi hulka arvestada ka teraviljatarned admiraliteedile, siis oli kaubavahetuse bilanss u 19 500 taalriga positiivne. Kui summeerituna oli Thomas Clayhillsi ülemerekaubandus tasakaalustatud, siis piirkondade, linnade ja kaupmeeste lõikes see nii ei olnud. Silma torkab suur geograafiline distants import- ja eksporditurgude vahel. Võtmetähtsusega on siinkohal soola- ja teraviljakaubanduse eripära. Inglise kaupmehed ja laevakaptenid, kelle tähtsus 18. sajandi jooksul Läänemere kaubanduses ja laevanduses märkimisväärselt tõusis, ja kelle kaudu Thomas Clayhills hankis enamuse impordist, ei olnud huvitatud Balti

²⁸ EAA, f. 4924, n. 1, s. 3, l. 102 (Thomas Clayhillsi äri pearaamat “E”, konto “Admiraliteut”).

teraviljast kui vahetuskaubast. Inglismaa oli ise 18. sajandi esimesel poolel teravilja eksportiv riik.²⁹ Läänemereprovintside teraviljale avanes soodne turg eelkõige Rootsi näol. Aastatel 1735–37 Tallinnast eksporditud viljast läks Rootsi 57 protsenti (Lübeckisse 16 ja Amsterdami 9 protsenti).³⁰ Viljaturu kujundajana astus mängu ka Vene keskvalitsus, kes kohalike suurkaupmeeste kaudu korraldas ulatuslikke kroonuhankeid armee moonaga varustamiseks. Selline konjunktuurisituatsioon tingis olukorra, mis peegeldub selgesti ülal toodud tabelis – lääne suunal (eelkõige Inglismaaga, aga vähemal määral ka Amsterdamiga) valitses suur impordi ülejääk, põhja ja ida suunal aga ekspordi ülejääk.

Kuidas tasakaalustati rahvusvahelised arved?

On selge, et kaubabilansi tasakaalutus eri piirkondade ja kaupmeeste lõikes pidi olema tasakaalustatud läbi maksete. 18. sajandi kontekstis tulevad rahvusvaheliste arvelduste teostamisel kõne alla kolm moodust – maksed müntide ja väärismetallidega (vahetus kaup-müntide vastu), maksed kaupadega (kaup-kauba vastu, nn vahetuskaubandus) ja maksed väärtpaberitega (eelkõige võlakirjad, vekslid ja tšekid). Arnold Soom oli 17. sajandi Tallinna kaubanduse osas seisukohal, et kõige olulisem vahetusvorm oli kaup-kauba vastu.³¹ Sama ütleb Gottfried Etzold 18. sajandi esimese poole osas. Kuigi Etzold märgib ära vekslite kasutuse olulisuse, rõhutab ta asjaolu, et vekslite hankimisega seotud raskuste ning kursi- ja vahetuskulude vältimiseks toimus enamik äri vahetuskaubandusena kaup-kauba vastu (nn *barratt*-kaubandus).³²

Thomas Clayhilli äritegevus Etzoldi seisukohta ei kinnita. Nagu tabelist 1 on näha, ei saanud otsene vahetuskaubandus maksebilansi tasakaalustamisel kuigi suurt rolli mängida. Vaid Viiburi ja Bergeni puhul toimus tasakaalus bilateraalne kaubandussuhe, kus teravilja väljavedu kattis esimesel juhul puidu ja teisel juhul heeringate sisseveo. Nende linnadega, ja vähemal määral ka Amsterdami ja Lübeckiga toimus kaubandus kaup-kauba vastu. Teistel juhtudel, eriti Londoni ja Stockholmi puhul, pidi kaubavahetus suuremal või vähemal määral olema toetatud müntide/väärismetallide saadetistega või vekslite/võlakirjade vahetusega.

²⁹ Ormrod, *The rise of commercial empires*, 209–216.

³⁰ Etzold, *Seehandel und Kaufleute*, 115.

³¹ Arnold Soom, *Der baltische Getreidehandel im 17. Jahrhundert* (Lund: Almqvist och Wiksell, 1961), 318–320; Soom, *Der Handel Revels*, 14.

³² Etzold, *Seehandel und Kaufleute*, 166.

Tabelites 2 ja 3 on kõrvutatud Thomas Clayhillsi pearaamatus Londoni kaupmehele John Godlie'le ja Stockholmi kaupmehele Carl Steenile avatud kontod. Tabeli deebet pool peegeldab võla vähenemist ja tabeli krediti pool võla suurenemist antud kaupmehele. Mõlemad näited on Thomas Clayhillsi soola- ja viljakaubanduse toimimise seisukohast tüüpilised. Nagu selgub, oli mõlemal juhul arvete tasakaalustamisel peamine instrument veksel. Samasugune pilt avaneb ka teistel Stockholmi teraviljaeksporditööride ja Inglise soola- ning tubakaimportööride kontodel. Tuleb tõdeda, et arvete tasakaalustamisel suunal Stockholm-Tallinn-London mängisid kindlalt võtmerolli keerukad sularahavabad vahetusmehhanismid, mis toimisid läbi rahvusvahelise vekselikaubanduse.

Tabel 2. Londoni kaupmehe John Godlie konto Thomas Clayhillsi pearaamatus, 1736 (albertustaalrites)³³

Deebet			Kreedit	
Kuu	Tehing	Väärtus	Tehing	Väärtus
Mai	Kapten Pettyle antud sularaha	350	94 sälitise ja 16 tündri Tarpano soola import	2503
Juuni	Kapten Barckerile antud sularaha	46		
	Ühe tündri soola kandmine Margaretha Buschau' kontole	2		
Juuli	Kahe Narva firma "Lorentz & Hans Otto Sutthoffi" poolt Amsterdami ja Lübeckisse välja kirjutatud vekslid (<i>tratte</i>) müük	1354		
	Narva kaupmehe William Wilberforce'i poolt Amsterdami välja kirjutatud vekslid (<i>tratte</i>) müük	795		
September	Narva firma "Gerhard Heinrich Arps & Söhne" poolt Amsterdami välja kirjutatud vekslid (<i>tratte</i>) müük	1322	43 sälitise ja 14 tündri Trapano soola import	1387
	Kirjade postitamise kulu	21		
Kokku		3890		3890

³³ EAA, f. 4924, n. 1, s. 3, l. 119p–120 (Thomas Clayhillsi äri pearaamat "E", konto "John Godlie in London"). Vekslite osas on tabelit täiendatud žurnali sissekannete andmetega: EAA, f. 4924, n. 1, s. 66 (Thomas Clayhillsi äri žurnaal "E", tehingud kuupäevadel 7.7.1735; 31.7.1735 ja 4.9.1735).

Tabel 3. Stockholmi kaupmehe Carl Steeni konto Thomas Clayhillsi pearaamatus, 1737 (albertustaalrites)³⁴

Deebet			Kreedit	
Kuu	Tehing	Väärtus	Tehing	Väärtus
Aprill	40 säilitise rukki eksport	1412	Thomas Clayhillsi poolt Amsterdami Johannes Hoving'ile välja kirjutatud veksel (<i>tratte</i>)	245
			Thomas Clayhillsi poolt Amsterdami Johannes Hoving'ile välja kirjutatud veksel (<i>tratte</i>)	1164
Detsember	Sadamatollide tasumist tõendava atestaadi hankimise kulu	10	Stockholmi kaupmehe Johann Steemani kasuks välja kirjutatud võlakiri	13
Kokku		1422		1422

Teatav tähtsus oli siiski ka müntide/väärismetallide saadetistel välismaale, kuid see jäi kaugele maha vekslite rollist. Juhud, kui Thomas Clayhills on Inglise laevade kaptenitele (John Godlie puhul kapten Pettyle ja kapten Barckerile) kaasa andnud suurema koguse münte (tavaliselt rublasid³⁵), olid sagedased, kuid nii kaeti harva üle 10 protsendi sisseveo väärtusest. 90 protsendi väärtuses tuli välja kirjutada vekslid. Vekslite tähtsust sularaha ees peegeldab selgelt asjaolu, et kui 1735. aastal liikus vekslid läbi Thomas Clayhillsi ettevõtte u 88 000 taalri väärtuses, siis sularaha puhul oli see näitaja u 60 000 taalrit.³⁶ Thomas Clayhillsi sisekaubanduslikus tegevuses omasid kaup-kauba vastu ja kaup-müntide vastu tehingud vekslitega võrdväärset või isegi mõneti suuremat kaalu.

Veksel kui “rahvusvaheline raha”

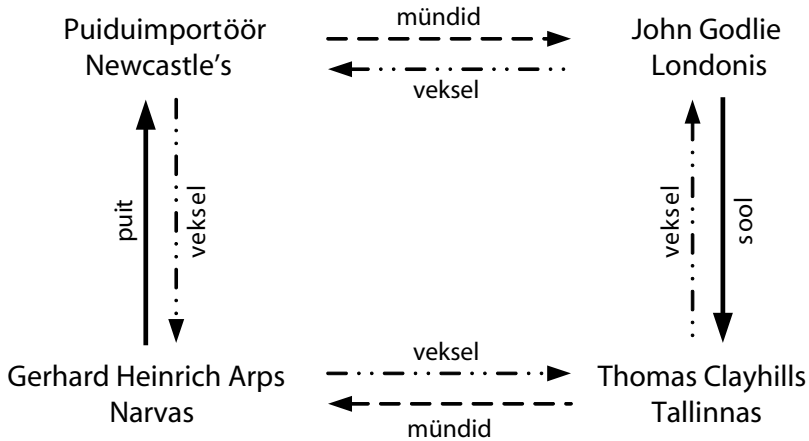
Vekslil oli varauusaegses kaubanduselus eelkõige kaks ülesannet – maksete teostamine ja krediidi pakkumine. Järgnevalt keskendun vekslile kui makseinstrumendile ja jätan krediidi funktsiooni vaatluse alt välja.³⁷

³⁴ EAA, f. 4924, n. 1, s. 3, l. 220p–221 (Thomas Clayhillsi äri pearaamat “E”, konto “Carl Steen in Stockholm”). Vekslite osas on tabelit täiendatud žurnaali sissekannete andmetega: EAA, f. 4924, n. 1, s. 66 (Thomas Clayhillsi äri žurnaal “E”, tehingud kuupäevadel 21.4.1737 ja 5.12.1737).

³⁵ Suur osa Tallinnas peatunud Inglise laevu liikusid edasi Peterburi ja Narva, kus Tallinnast hangitud sularaha (rublad) kulusid ära eksportkaupade ja proviandi ostmiseks.

³⁶ Kaubakäive oli samal aastal u 49 800 taalrit, vt Vinnal, *Thomas Clayhills*, 103.

³⁷ Oluline on siinkohal rõhutada, et alljärgnev puudutab ainult käskveksli, mitte lihtveksli kasutamist. Käskveksli ehk trati (allikates *Tratte*, *Fernwechsel*, *Distanzwechsel*)

Joonis 3. Veksli tsirkulatsioon importööride-eksportööride ringis.

Tallinna puhul määrasid vekslite kasutusvõimalused ja -vajadused ära eelkõige kaks tegurit: 1) linna negatiivne kaubandusbilanss lääne suunal (eelkõige Inglismaaga); 2) Läänemere piirkonna teiste linnade – eelkõige Stockholm, Peterburi, Narva ja Riia – positiivne bilanss samal suunal. Vekslid liikusid eksportööride ja importööride ringis nii üksikute kaupmeeste kui ka linnade ja piirkondade lõikes. Sisuliselt tähendas see üksteise võlgade ja võlanõuetega kauplemist nii, et see minimeeris sularahahülekannete vajaduse. Tallinna kaupmehed, kes, nagu võib linna üldisest negatiivsest kaubabilansist järeldada, tegelesid valdavas osas impordiga, said Lääne-Euroopa suunal arveldusi teostada Peterburi, Narva, Riia ja Stockholm eksportööridelt kaupade või müntide/väärismetallide eest vekslid ostes. Vekslituru kaudu olid Tallinna kaupmehed tugevas sõltuvuses oma naaberlinnade, eelkõige Narva, Peterburi ja vähemal määral ka Riia, kaupmeeskonnast. Sellist vastastikust sõltuvust veksliturul illustreerib skemaatilisel joonis 3.

Thomas Clayhillsi kui ühe Tallinna suurima viljaeksportööri puhul katsid vekslite väärtuse, mis olid vajalikud läänest impordi finantseerimiseks, teravilja müük Rootsi ja üksikutel aastatel ka Vene armeele. Näiteks 1735. aastal andis Vene admiraliteet Thomas Clayhillsi kasuks välja vekslit

puhul oli vekslite väljaandjaks võlausaldaja (tavaliselt eksportöör). Käskveksel kujunes 17. sajandi valitsevaks kaugkaubanduslikuks makse- ja krediidiinstrumendiks. Vanema päritoluga lihtveksel (allikates *Sola-Wechsel*, *Platzwechsel*), mille puhul vekslite kirjutajaks oli võlakohustuse võtja, oli oluline vaid krediidiinstrumendina siseturul. Kaugkaubandusliku makseinstrumendina lihtvekslit ei kasutatud.

leid 22 520 taalri väärtuses.³⁸ Järgneval kahel aastal oli Thomas Clayhillsi käsutada hulgaliselt Stockholmi viljaimportööridele kirjutatud vekslaid. Siiski esineb üsna palju teateid ka sularahasaadetiste kohta, seda eelkõige Narva ja Peterburi. Näiteks 1735. aastal saatis Thomas Clayhills Narva kaupmeeste Lorenz ja Hans Otto Sutthoffile, Peter Göttele, William Wilberforce'ile ja Gerhard Heinrich Arpsile kokku 8776 taalri väärtuses vask- ja höherublasid.³⁹ Järgnevatel aastatel olid sagedased sularahasaadetised ka Peterburi inglise firmadele Schiffner Wolff & Comp. ja Limburg & Böhling. Sarnastest ja veelgi suurematest sularahasaadetistest Narva ja Peterburi on teateid ka teiste Tallinna kaupmeeste puhul. Näiteks aastatel 1751–52 saatis Elias Dehn kahele Narva kaupmehele kokku 77 095 rubla.⁴⁰

Joonisel 3 toodud skeem näitab lihtsustatud kujul rahvusvaheliste maksete toimumist läbi vekslikaubanduse. Thomas Clayhillsi vekslitehinguid jälgides ilmnevad enamasti märksa keerukamad mehhanismid. Vekslite liikumine ei toimunud otse importööride ja eksportööride vahel vaid läbi kaupmees-pankurite institutsiooni. Kaupmees-pankurid (ingl *merchant bankers*; sks *Kaufleute-Bankiers*) olid suuremates kaubanduskeskustes – Thomas Clayhillsi puhul eelkõige Amsterdams, Londonis ja Peterburis – 17. sajandil välja kujunenud kaupmeeste kiht, kes kaubanduse kõrval või asemel spetsialiseerusid pangandusele: vekslite abil kaugkaubanduse finantseerimisele ning kaupmeeste-vaheliste arvelduste teostamisele. Nad aktsepteerisid teatava tasu eest kaupmeeste vekslaid, muutes need nii usaldusväärseteks maksevahenditeks, mida sai indosseerimise ja diskonteerimise teel kaupade ja müntide vastu vahetada. Kapitalirikaste ja hea reputatsiooniga ettevõtete aktsepteering Thomas Clayhillsi taoliste kaupmeeste vekslitele andis neile vajaliku usaldusvääruse, nii et need said “rahvusvahelise rahana” ringelda kaupmeeste ning kaupmees-pankurite ringis.⁴¹

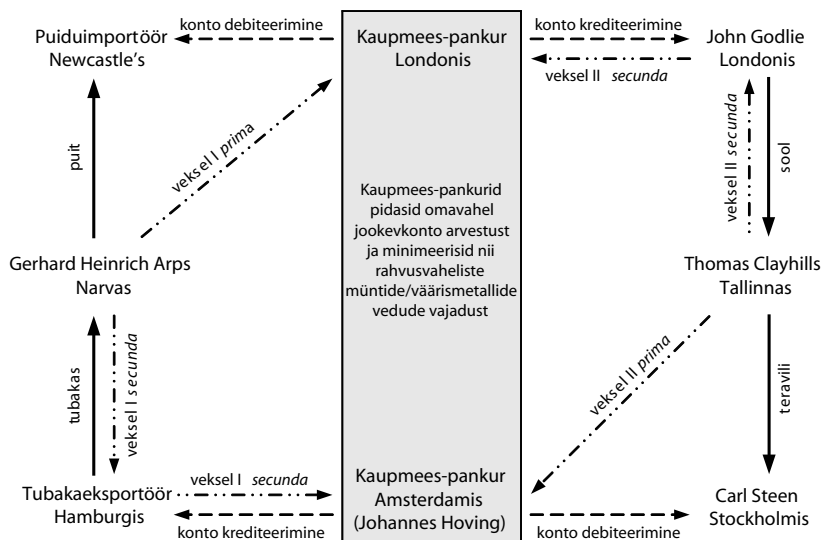
Käskveksli ringlemist erinevate kaubanduskeskuste vahel, nii nagu see Thomas Clayhillsi tegevuses peegeldub, illustreerib joonis 4. Vekslite liikumise skeemi jälgides tasub paralleelselt vaadata Carl Steeni ja John Godlie kontode väljavõtteid tabelites 2 ja 3. 1737. aastal ostis Stockholmi kaupmees Carl Steen Thomas Clayhillsiilt 1412 taalri eest 40 säilitist rukist. Samaaegselt kauba saatmisega Stockholmi saatis Thomas Clayhills C. Steeni poolt nimetatud kaupmees-pankurile Johannes Hovingile Amsterdami kaks

³⁸ EAA, f. 4924, n. 1, s. 3, (Thomas Clayhillsi äri pearaamat “E”, konto “Admiraliteit”, l. 102).

³⁹ Vinnal, *Thomas Clayhills*, 62–63.

⁴⁰ Etzold, *Seehandel und Kaufleute*, 167.

⁴¹ Michael North, “Merchant Bankers”, *Von Aktie bis Zoll: ein historisches Lexikon des Geldes*, hrsg. von Michael North (München: C. H. Beck, 1995), 240–241.

Joonis 4. Käskveksli ehk trati kasutamine kaugkaubandusliku makseinstrumendina.

rukki väärtust katvat vekslit (*prima*). Kui J. Hoving aktsepteeris vekslid, kohustus ta vekslite tähtaja möödudes (reeglina 65 päeva) vekslid dublikaadi (*secunda*) esitajale tasuma vekslil märgitud summa. Aktsepteerides C. Steeni vekslid – pakkudes talle nii aktsept-krediiti – debiteeris J. Hoving oma raamatupidamises C. Steeni kontot. Vekslidublikaatidega (*secunda*), väärtipaberitega nimiväärtuses 1409 taalrit, võis Thomas Clayhills talitada põhiliselt kolmel moel. Esiteks, need võis saata firmale Muilman & Son, kes tegutses Amsterdams Thomas Clayhillsi kaupmees-pankurina, ja nendel märgitud summa võrra krediteerida enda kontot. Teiseks, need võis müüa sularaha/kaupade hankimiseks mõnele Tallinna kaupmehele-importöörile, kes sai nendega tasuda oma võlgu importurgudel (see toimus C. Steeni näite puhul tegelikult). Või kolmandaks, kasutada vekslid ise impordi finantseerimiseks, saates need näiteks Tallinna saabunud soola vastu mõnele Inglise kaupmehele (nagu on näidatud joonisel 4). Toetudes teiste uurijate töödele, võib öelda, et samasugune vekslite ringlemine kaupmeeste ja kaupmees-pankurite ringis oli väga iseloomulik kogu Lääne- ja Põhjamere kaubandusele 18. sajandil.⁴²

⁴² Samuelsson, “International payments”, 163–202; Harder-Gersdorff, Dorošenko, “Ost-Westhandel”, 120–147; Harder-Gersdorff, “Zwischen Riga und Amsterdam”, 171–180; Markus A. Denzel, “Die Geschäftsbeziehungen des Schaffhauser Handels- und Bankhauses Amman 1748–1779: Ein mikroökonomisches Fallbeispiel”, *Vierteljahrschrift*

Amsterdam, mis 17. sajandil oli kujunenud Euroopa juhtivaks kaubanduskeskuseks, muutus 18. sajandil, mil kaubanduslik tähtsus taandus, finantstehingute ja rahvusvaheliste maksete sõlmpunktiks. Inglise idasuunalise kaubanduse jaoks oli kuni 1780. aastateni Amsterdam peamine krediidi hankimise ja maksete teostamise keskus. Amsterdams aktsepteeritud ja seal lunastamisele kuuluvad vekslid olid usaldusväärsed ja maksevahendina “sama head kui kuld”.⁴³ Amsterdami eriline roll rahvusvaheliste maksete sõlmpunktina peegeldub ka Thomas Clayhillsi tegevuses. Valdava osa saabunud ja väljunud maksetest toimusid Amsterdami kaupmees-pankurite – Jappe Wiggertsi ja Jacob Fraseri ning firma Muilman and Son’i – vahendusel.⁴⁴ Nemad aktsepteerisid ja lunastasid Thomas Clayhillside kirjutatud vekslid ja presenteerisid tema poolt välja antud vekslid. Kaupmees-pankurid erinevates kaubandus- ja finantskeskustes pidasid omavahel jooksevkonto arvestust ning minimeerisid sellega rahvusvahelise müntide/väärismetallide transpordi vajadust.⁴⁵ Nii toimis suuresti tänu kaupmees-pankurite institutsioonile Amsterdami-keskne kogu Euroopat haarav sularahavaba maksesüsteem, millesse 1730. aastatel oli täielikult haaratud Tallinna kaupmehe Thomas Clayhillsi äritegevus.

Multilateraalsete maksemehhanismide areng: laiem kontekst

Thomas Clayhillsi näite varal võib niisiis öelda, et Tallinn oli 1730. aastateks integreeritud üleeuroopalisse vekslikaubanduse võrgustikku. Veksel oli omandanud asendamatu koha rahvusvaheliste maksete tasakaalustamisel. Kuid kuidas ja millal see nii kujunes? Millised olid need tegurid, mis sidusid Tallinna rahvusvahelise vekslituruga? Nendele küsimustele

für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 89 (2002), 1–40; A. J. Alanen, *Der Aussenhandel und die Schifffahrt Finnlands im 18. Jahrhundert* (Helsinki, 1957), 427–430.

⁴³ Wilson, “Treasure and trade balances: the mercantilist problem”, 160; Wilson, “Treasure and trade balances: further evidence”, 238.

⁴⁴ Selline Amsterdami-keskus rahvusvaheliste maksete teostamisel ei olnud ainuvalitsev Balti kaubalinnades. 18. sajandi keskpaigaks oli Amsterdami kõrvale oluliseks finantskeskuseks tõusnud Hamburg. Näiteks Riia kaupmehe Georg Berckholtzi maksetes aastatel 1758/59 mängisid võtmerolli just Hamburgi kaupmees-pankurid. Amsterdami roll oli tema puhul teisejärguline (vt Harder-Gersdorff, Dorošenko, “Ost-Westhandel”, 130–142). Thomas Clayhillsil seevastu sidemed Hamburgiga puudusid. Ühe panganduskeskuse eelistamine teisele sõltus kaupmehe seisukohalt ilmselt eelkõige tema kaubandussidemete geograafiast. Amsterdami mõjupiirkonda kuulus Inglise-Vene kaubandus, Hamburgi mõjupiirkonda aga Põhja-Saksamaa, Taani ja Kesk-Euroopa kaubandus.

⁴⁵ John H. Murno, Markus A. Denzel, Oskar Schwarzer, “Wechsel”, *Von Aktie bis Zoll: Ein historisches Lexikon des Geldes*, hrsg. von Michael North (München: C. H. Beck, 1995), 413–418.

Narva July 27th 1735 B630.2484 1)

Sixty Five Days after date hereoff Pay this my
 first Exchange unto Mr John Godlie or order
 the Summe of Six thousand & Twenty Roubles at
 forty eight & one quart Nineen shillings & Pence
 value in Rie^l of Mr Thomas Clayhills as p^r
 advice from

To
 Messrs John Anthony Crop & Wm Wilberforce
 Merchants
 Primarily In Amsterdam

Joonis 5. Ärkiri Narva kaupmehe William Wilberforce'i poolt Thomas Clayhillsi kasuks välja antud vekslit, 27. juuli 1735 (Väljunud kirjade kopeerraamat, Th. Clayhillsi kiri John Godlie'le Londonisse, 31.7.1735, EAA, f. 4924, n. 1, s. 2577).

ammendavalt vastamine ei ole käesoleva uurimuse eesmärk. Siiski avab Thomas Clayhillsi näide mõningaid huvitavaid aspekte selles probleemistikus, millel järgnevalt ka lühidalt peatun.

Seni pole uurijad vekslite või ka muud laadi väärtpaberite kasutamist kohalikus kaubanduselus süstemaatiliselt käsitlenud. Pole teada, milline oli nende kasutuselevõtu aeg ja osakaal rahvusvahelistes maksetes ja krediidsüsteemis erinevatel ajalooperioodidel. Riias on andmeid vekslite kasutamisest 1570. aastatest.⁴⁶ Ilmselt ei jäänud Tallinn selles vallas Riiaist maha. Toetudes Arnold Soomi uurimustele, võib siiski oletada, et kuigi suurt osa vekslid vähemalt kuni 17. sajandi viimaste kümnenditeni ei mänginud.⁴⁷ Aastatest 1716–21 on säilinud Thomas Clayhillsi esimesed raamatupidamis-dokumendid.⁴⁸ Nende põhjal võib väita, et vekslite kasutus (nii liht- kui käskvekslite) oli selleks ajaks üsna laialt levinud, jäädes siiski mõningal määral maha 1730. aastate tasemest.

Mitmed Skandinaavia ja inglise ajaloolased on vekslikaubanduse oomoodi buumiajaks Põhja-Euroopas ja Läänemere piirkonnas pidanud 17.

⁴⁶ Harder-Gersdorff, Dorošenko, "Ost-Westhandel", 127.

⁴⁷ Soom, *Der Handel Revels*, 14–17.

⁴⁸ EAA, f. 2924, n. 1, s. 2 (Thomas Clayhillsi äri pearaamat "A", juuni 1715 – märts 1721); EAA, f. 2924, n. 1, s. 65 (Thomas Clayhillsi äri žurnaal "A", august 1715 – märts 1721).

sajandi viimaseid kümnendeid ja 18. sajandi esimest poolt. Selle protsessi taga on nähtud eelkõige Inglise kaubanduse tähtsuse tõusu siinses regioonis ja Inglise kaubabilansi olukorda laiemalt.⁴⁹ Briti majandusajaloolased James Sperling ja Jacob M. Price on veenvalt näidanud, kuidas vekslikaubandusel põhinevate multilateraalsete vahetusmehhanismide levik oli seotud vajadusega tasakaalustada Inglise kaubanduse ekspordi puudujääk Läänemere piirkonna ja Venemaa suunal.⁵⁰ Alates 17. sajandi teisest poolest, ja veelgi enam 18. sajandil, kasvas Inglismaa vajadus Läänemere piirkonnast ja Venemaalt pärit tööstusliku tooraine ja laevaehitusmaterjalide järele.⁵¹ See tõi kaasa olukorra, kus Inglise kaubandusbilansi puudujääk Ida-Euroopaga kasvas perioodil 1700–70 ligikaudu neli korda. Samal ajal, kui Inglise kaubavahetuse bilanss ida suunal oli ebasoodne, valitses Lääne- ja Kesk-Euroopaga (eriti silmapaistvalt Hollandiga) tugevalt positiivne kaubavahetus.⁵² Nende tegurite mõjul kujunes veksellaialt kasutatavaks makse- ja krediidiinstrumendiks, mis võimaldas ekspordi ülejäägi muude piirkondadega suunata Läänemere regiooni ja Vene turule.

Nagu eelnevatel lehekülgedel selgus, mängis ka Thomas Clayhilli ja laiemalt kogu Tallinna vekslikasutuses olulist rolli inglaste kaubanduslik tegevus Läänemerel. Siiski ilmneb Tallinna puhul veel ka teine tegur, mida võib pidada samavõrra oluliseks multilateraalsete maksemehhanismide arengu taganttõukajaks. Nimelt Hollandi-keskse ida-lääne suunalise teraviljakaubandussüsteemi allakäik alates 17. sajandi keskpaigast. Nn Balti teraviljakaubandus oli oma loomult bilateraalne – teravili liikus idast läände ning sool ja vähemal määral muud toidu- ja tööstuskaubad läänest itta. Arnold Soom on oma uurimustes rõhutanud teravilja tähtsust vahetuskaubana lääne impordi, eelkõige soola, eest tasumisel. Üldine praktika oli, et Hollandi laevadel Tallinna saabunud sool vahetati teravilja vastu suhtes 2:3-le.⁵³ Ekspordi ülejäägi kompenseeris müntide ja väärismetalli sissevool Madalmaadest.⁵⁴ 18. sajandi esimesel poolel, mil kaubabilansis leidsid aset olulised muutused, asendasid sellise vahetusvormi keerukamad multilateraalsed suhted, mis toimusid läbi Amsterdami-keskse vekslikaubanduse

⁴⁹ Harder-Gersdorff, Dorošenko, "Ost-Westhandel", 124.

⁵⁰ Price, "Multilateralism and/or bilateralism", 255–260; Sperling, "The international payments", 453–460.

⁵¹ Jacob M. Price, "What did merchants do? Reflections on British overseas trade, 1660–1790", *The Journal of Economic History*, 49:2, The Tasks of Economic History (Jun., 1989), 274–275.

⁵² Heckscher, "Multilateralism, Baltic trade, and the mercantilists", 219–228.

⁵³ Soom, *Der baltische Getreidehandel*, 305–320; Soom, *Der Handel Revels*, 14.

⁵⁴ Soom, *Der Handel Revels*, 15.

võrgustiku. Seos vekslikaubanduse ekspansiooni ja teraviljakaubanduse allakäigu vahel Läänemere regioonis jääb esialgu siiski hüpoteesi tasemele, mis nõuab edaspidi teiste näidete varal põhjalikumat kontrollimist.

Vekslituru arengut jälgides tuleb tähelepanu pöörata ka selle õiguslike raamidele. Oluline eeldus vekslite kui makse- ja krediidiinstrumentide laialdasemaks kasutuseks oli vekslite edasi müümise ehk indosseerimise õigus. Alates 17. sajandi teisest poolest seadustati vekslite indosseerimine enamikes Euroopa riikides: 1651. aastal Amsterdamis, 1673. aastal Prantsusmaal, 1681. aastal Taanis, 1701. aastal Danzigis. Rootsis, ja seega ka Tallinnas, hakkas vastav määrus kehtima 1671. aastal.⁵⁵ Venemaal seadustati indosseerimine suhteliselt hilja – alles 1724. aastal.⁵⁶ Seega aastatel 1710–24 vekslite indosseerimise õigus Eesti- ja Liivimaa kaupmeestel ametlikult puudus, kuid Thomas Clayhillsi raamatupidamisdokumentide põhjal võib väita, et see oli siiski tavaline praktika.⁵⁷

Kokkuvõtteks

Käesolev artikkel suutis rohkem tõstatada küsimusi kui neile vastata. Kinnitust leidis asjaolu, et tulevikus vajab kaubabilansi ja maksete liikumise problemaatika ajalisi raame ja allikalist baasi laiendades põhjalikumat uurimist. Siiski, jälgides Thomas Clayhillsi kaubanduslikku tegevust 1730. aastatel, joonistusid välja mitmed skeemid, mis täiendavad meie senist pilti Tallinna ja laiemalt kogu Läänemere regiooni kaubanduse funktsioneerimisest. Põhjasõjale järgnenud aastakümned kujundasid olulisel määral ümber Tallinna kui kaubanduskeskuse positsiooni. Varasem vilja- ja soolakaubandusel põhinev lääne-ida suunaline bilateraalne kaubandussüsteem lagunes. Süvenevad multilateraalsed kaubandussuhted, mille taga võib eelkõige näha Amsterdami-keskse Balti teraviljakaubanduse allakäiku ja paralleelselt toimunud Inglise kaubanduse tõusu Läänemere regioonis, eeldasid keerukamate ja paindlikemate makseinstrumentide kasutuselevõttu.

Thomas Clayhillsi tegevus perioodil 1735–37 peegeldab asjaolu, et Tallinn ja laiemalt kogu Läänemere regioon oli 1730. aastateks väga tugevalt integreeritud rahvusvahelisse sularahavabasse arveldussüsteemi. Veksel, süsteemi peamine toimemehhanism, prevaleeris rahvusvaheliste maksete teostamisel selgelt kaup-kauba vastu ja kaup-müntide vastu vahetuse

⁵⁵ Markus A. Denzel, “The European bill of exchange”, *XIV International Economic History Congress* (Helsinki, 2006), 16–17.

⁵⁶ EAA, f. 3339, n. 1, s. 1478 (Venemaa veksliseadus, 1729).

⁵⁷ Nt EAA, f. 2494, n. 1, s. 65 (Thomas Clayhillsi äri žurnaal “A”, tehingud 10.10.1717; 20.2.1718; 4.8.1720).

ees. Veksli kasutusvõimalused ja -vajadused määrasid ära Tallinna negatiivne kaubavahetuse bilanss lääne suunal (eelkõige Inglismaaga) ja Läänemere piirkonna teiste linnade, eelkõige Stockholmi, Peterburi, Narva ja Riia positiivne bilanss samal suunal. Vekslikaubanduse südameks oli Amsterdam, kus tegutsenud kaupmees-pankurite kaudu toimus valdav osa Thomas Clayhillsi rahvusvahelistest arveldustest. Läbi indosseerimise ja diskonteerimise ringlesid vekslid importööride, eksportööride ja kaupmees-pankurite ringis rahvusvahelise maksevahendina ja minimeerisid nii rahvusvaheliste müntide/väärismetallide vedude vajadust.

ABSTRACT: Trade balance and international transfer of payments in the eighteenth century Baltic: the case of Tallinn merchant Thomas Clayhills

The well-known fact that Western Europe held a negative trade balance for centuries with Eastern Europe has presented a number of complicated questions for historians. It is clear that the export surplus of the East had to be balanced by payments from the West. But questions such as what was the extent of the surplus of Baltic trade and how was it balanced have never been conclusively answered by European economic historians. The aim of the present article is to dwell upon the issues of trade balance and transfer of payments between Eastern and Western Europe, using the example of Thomas Clayhills (1690–1757), a merchant in Tallinn (Reval). The research is based on the ledgers and journals of his trading house from 1735–37, which are preserved in the Estonian Historical Archives.

The decades following the Great Northern War (1700–21) largely reconfigured the position of Tallinn as a trade center. The decline of Amsterdam-based Baltic grain trade and the growth of British trade in the Baltic area brought along the collapse of the earlier bilateral trading system that was based on the export of grain and the import of salt. The activities of Thomas Clayhills indicate that a new multilateral trading system had formed, which required the implementation of more complicated and flexible exchange mechanisms. Tallinn and the entire Baltic area had by the

1730s been integrated into the international system of cashless payments. Bills of exchange, the main mechanism of the system, had largely replaced the goods-for-goods or goods-for-coins exchange systems. The possibilities and needs to use the bills of exchange were determined by Tallinn's negative trade balance with the West (in particular England), and the positive trade balance of other Baltic cities, especially Stockholm, St. Petersburg, Narva, and Riga with the West.

Thomas Clayhills financed his import from the West with bills of exchange, the value of which was covered partly by the export of corn to Stockholm and to the Russian army, and partly by substantial shipments of cash to exporters in St. Petersburg and Narva. Thomas Clayhills' international payments were mostly handled by the merchant bankers of Amsterdam, which was the center of international exchange business. Using the methods of endorsement and discounting, the bills of exchange circulated among the importers, exporters, and merchant bankers, thus minimizing the need for coin and bullion shipments.

HANNES VINNAL (b. 1987) is a Ph.D. student at the University of Tartu.